

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188621](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188621)

УДК 130.2

Олександр Кирилюк

СОЦІАЛЬНІ ТА УНІВЕРСАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЕТИМОНИ І ДЕРИВАТИ КОНЦЕПТУ «МІСТО» В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ

У статті розглянуто етимологію слів *місто, город, Stadt, town, burg, urbs, polis, civitas*. Усі вони, за виключенням останнього, мають своїми етимонами протоіндоєвропейські корені, що означали огорожу, замкнений простір, укріплене поселення, а також будинки, дворові споруди, господарське та родинне життя у цьому поселенні або культуру в цілому. Відповідно, у тих смислах, котрі пов'язувалися з містом, відобразилися й культурні універсалії. Вітальну (життєву) універсалію ми можемо побачити у тих випадках, коли слово фіксувало господарське та родинне життя. Ця категорія кодифікувалась у харчовому (аліментарному) та у репродуктивному (еротичному) смислах як сімейне життя у спільному вживанні їжі та у взаємній любові. Мортальна (смерть) культурна категорія тут табується через захист міста фортифікаційними стінами. Дериватами деяких з цих слів (*місто, город, burg*) стали слова, що позначали мешканців цих міст-фортець (*місцянин, рос. горожанин, бюргер*), а з розвитком соціально-політичної системи ці слова набули класового забарвлення (*міщанин як становий статус, рос. громадянин, буржуа*). На відміну від них, *civitas* утворилося як політико-правовий термін, беручи походження від іменування того класу громадян (*cives – громадянин*) фізичного міста (*urbs*), котрі користувались найбільшими політичними правами. У цьому випадку слова, що позначали певний клас, стали етимонами для слів, що почали позначати місто як політичну комунікативну систему. У свою чергу, дериватами цих слів стали слова цивілізація, цивільний тощо. В українському суспільстві центр правового регулювання був зосереджений на селі (загальне право). Тому українське «місцянин» не отримало значення рос. «громадянин». Натомість його відповідністю стало «громадянин» як представника «громади», руральної спільноти типу *Gemeinschaft*.

Ключові слова: етимологія, універсалії культури, *місто, город, Stadt, town, burg, urbs, polis, civitas*.

Етимологія дає можливість зазирнути у глибину тисячоліть та з'ясувати, якими були смислові підстави для номінації того чи іншого явища. Різні народи одні й ті ж самі явища могли іменувати за допомогою зовсім відмінних лексичних засобів, оскільки вважали найважливішою рисою різні властивості

чи ознаки відповідного явища. Концепт «місто» також фіксувався за допомогою відмінних слів, що утворювались на підставі розвитку лексичного складу мов. Метою статті є виявлення тих смислів, котрі носії різних мов індоєвропейської родини пов'язували з таким об'єктом номінації, як місто. Відповідно, для досягнення цієї мети автор ставить перед собою завдання з'ясувати, які саме етимони має концепт «місто» у мовах цієї мовної сім'ї, тобто, на підставі яких слів чи часто штучно реконструйованих коренів (що позначається значком *) протоіндоєвропейської прамови він утворився, і які він має деривати, тобто, похідні від нього лексичні одиниці. Таке комплексне дослідження етимології концепту місто здійснюється **вперше**, у літературі є аналіз походження лише окремих лексичних форм концепту «місто».

Micro. Stadt. «Місто» з різними варіаціями зустрічається в усіх слов'янських мовах у значенні великого населеного пункту, базарної площі, місця, місцини. Вважається, що українська запозичила його із західнослов'янських мов, де воно було калькою ср.-верх.-нім. *Stat* «місце, город». Тобто, первісним значенням цього слова було *місце*, у значенні «умісто», «умісті», що бере початок зі слов'янського **mesto* – «місце». Давнішим за нього є значення «накидане на землю покриття для розташування», пов'язане з *metati, mesti* – «кидати», близьке до лит. *misti* «харчування» [*Micro* 1989: 484]. М. Фасмер у своєму етимологічному словнику також наводить литовські споріднені слова лит. *mintu, mitau, misti* «харчуватись» та *maistas* «харчування», а також *maitinu, maitinti* «годувати»; латиське *mitu, mist* «мешкати, знаходитися, харчуватися»; авест. *maetana* «місце перебування, житло, дім», *mitayaiti, mithnaiti* «живе, перебуває». Слово **Stadt** сходить до ср.-в.-нім. *stat*, а це – до др.-в.-нім. *stat* «місце», яке йде до прагерм. **stadiz* з тим же значенням, а воно – до пра-і.е. **steh-tis* («стояти» + суфікс -tis). *Stat* споріднене з англ. *stead* «місце» та з однокореневими словами інших мов з тим самим значенням. Слово зафіксоване з VIII ст., але сучасний сенс отримало у XIII ст.

У складових назвах міст вживання слова «місто» не зустрічається (хоча ним можуть позначатися певні райони великого міста – «старе місто»), натомість *-stadt* при утворенні назви міст не є рідкісним – це рос. Кронштадт, нім. Карл-Маркс-Штадт (Хемніц), Вайль-Дер-Штадт, Інгольштадт та інші.

Город. За Л. В. Успенським, це слово було вже у загальнослов'янській мові і звучало воно як **гордъ* з первісними значеннями «огорожа», «тин». З цього ж кореня пішли слова *город, огорожа*, рос. *огород, ограда*. Пізніше воно позначало «обнесене частоколом селище», «крепостицю». М. М. Шанський еволюцію смислів даного слова вбачає у переході від назви речі, котра робила дане місце огороженим (власне *огорожа, жердина* –

«те, що огорожує») через позначення внутрішньої площі, що обмежувалася цією огорожею (огорожене місце, огород) до сучасного значення рос. *город*, *крепость*. Такої ж думки з цього приводу А. В. Семенов, за яким *городом* почали називати велике поселення з будинками, що було обнесене захисними фортифікаційними спорудами вочевидь досить пізно. Але, як виявляється у процесі заглиблення у матеріал, така скорочена етимологія копцепту *город* у даних авторів не згадує інших важливих моментів досить змістовної його історії.

Ширшу етимологічну базу *города* наводить М. Фасмер, котрий вважає, що укр. *город*, рос. *город* сходять до ст.-слав. *градъ*, як і болг. *градъет*, сербохорв. *град*, словен. *graad*, чеш. *hrad*, польск. *grad*, в.-луж. *hrod*, н.-луж. *grad*, кашуб. *gard*, полаб. *gord*. Витоки слів *город* та *огород* як *огороженого місця* (др.-исл. *geri* «огорожена ділянка землі») сходять до слів із значенням *огорожа*, *паркан*, а також *жердина*, за допомогою яких, власне, це місце огорожували.

На думку багатьох дослідників, спорідненими на підставі прадавньої лексичної основи є давн.-інд. *grhas* «будинок», авести. *geredo* «печера», гот. *gards* «будинок», давн.-ісл. *gerdi* «обгороджена ділянка землі». Більш далеким джерелом *города* є індоєвропейський корінь *gh* та слово *gherdh* «окреслений колом», з чим пов'язані лит. *gardas* «ограда», лтш. *zardi* мн., др.-прусс. *sardis* «паркан», алб. *garth*, *-dhi* «паркан». З індоєвропейським коренем *gh* також співвідносяться значення, що виводять нас не тільки на огорожену ділянку землі, але й на певну господарську діяльність на ній. Так, з відмінністю лише у наголосі від *городу* в українській мові існує слово для позначення місця для сільськогосподарської роботи на «огороженій ділянці землі» – *городі*, на якій вирощуються здебільшого овочеві або коренеплідні рослини, тоді як *сад* в основному позначає штучні деревні, переважно фруктові, насадження. Натомість в інших мовах саме від первісного смислів огороженої ділянки походять слова, що позначають саме *сад* (англ. *garden*, нім. *Garten* та, вочевидь, рум. *gradina*). До в'язки значень слів, утворених на базі цього кореня, М. Фасмер відносить також лит. *gardinys* «хлів для дрібної худоби», жем. *gardis* «гратчастий борт воза». З сільськогосподарськими реаліями пов'язане також однокореневе слово рос. *озород* – «споруда з жердин для сушки сіна або снопів, та укр. *ожередь* – «рйштування з жердин».

Далі, етимологію давн.-гр. *khortos* як «огорожене місце для годування тварин», «сарай», «пасовище», далі, «харчові продукти для тварин», «сіно», «трава» (останнє значення збережене і у новогрецькій), або «харчування в цілому» словникові статті на це слово прив'язують до інд.-е. *g^her*, а його – до протоіндоєвропейського *oortos*, близьким до якого є санскритське *gha*,

лат. *hortus*, давн.англ. *Eard* та англ. *yard* – «двір» [Hortos 2019]. Вказане слово спочатку, як бачимо, мало значення, тотожне з оборою – «відгородженою частиною сільського подвір'я з приміщення ми для худоби», і лише згодом почало позначати двір взагалі.

За допомогою цього слова сформувалися назви таких міст, як, приміром, укр. Білгород-Дністровський, Болград, Вишгород, Городище; чеш. Буштеград; польск. Терногород; рос. Петроград та інші.

Urbs. Ч. Льюис та Ч. Шорт [Urbs 2011] зводять *urbs* до санскр. *vardh-* «робити сильнішим», наводячи перс. *vard-ana* – «місто» з пізнішим значенням місто, захищене стінами (a walled town), а потім просто місто (a city). Сучасні міста чи селища з включенням до їхньої назви кореня *urb-* невідомі, хіба що Урбіно (рим. *Urvinus Mataurense*) на сході Італії, хоча іноді цю назву прив'язують до етруського *uruvo* – «межа, кордон». З Плінія відоме село *Urbs* в Ефіопії (6. 180), а також два сусідніх муніципальних містечка під однією назвою *Urbinum*, котрих розрізняли завдяки різним епітетам (3.14).

Town. Це слово у сучасній англійській мові походить від давн.-англ. *Tun* із ранніми значеннями «огорожа», «сад», «поле», «двір», «ферма», «садиба», «житловий будинок», «особняк», та пізнішими – як «група будинків», «село». Воно було запозичене з протогерманських **tunaz*, **tunan* – «укріплене місце», які є спорідненими з іншими однокореневими словами різних германських народів із значеннями «огорожа», протоіндоєвропейська основа яких реконструюється у коренях **dhu-no-* «укріплене місце», «городище як фортеця на пагорбі». З онлайн-етимологічного словника, звідки взяті ці відомості, ми дізнаємося також, що після норманського завоювання у відповідності до французького *ville* з середини XII-го ст. *town* отримує значення «населеного пункту, більшого за село». Сучасне значення застосовується до міст достатньо великого розміру, а також до місцин, котрі посідають проміжне місце між містом (city) і селом (village) [Town 2019].

Цікавим є та обставина, що англ. *town* та укр. *тин* мають спільне джерело походження. За матеріалами М. Фасмера, слав. *тинь* є чи не найдавнішим запозиченням (до II ст. після Христа) з мов східно-германських народів з вже відомими нам семантиками «паркана, огорожі, укріпленого місця», як це видно з Новгородського літопису, чому є відповідні аналоги – герм., ср. др.-исл. *tun* «усадьба, двор, сад», англос., др.-сакс. *tun*, д.-в.-н. *zun* «забор», котрорые родственны ирл. *dun* «крепость». Тобто, значення *тину* майже співпадають із значеннями *граду*.

Тоді, якщо ця назва позначала «форт», «крепостицю», «фортецю», то урбаністичні топоніми мали б хоча б іноді включати до себе як

словоутворюючу частинку *-тин*. І дійсно, ті німецькі землі, де колись мешкали прибалтійські слов'яни, мають чисельні найменування населених пунктів на *-тин* – *Dobbertin*, *Mellentin*, *Zarrentin*, *Roggentin* та багато інших. Що саме ця частинка позначає, фахівці точно сказати не можуть, а якщо так, то логічно припустити найбільш ймовірне – вона позначає містечко з фортифікаційними укріпленнями, що підтверджується ідентичними назвами без цієї частинки, з іншими закінченнями, скажімо, є *Zarrentin*, а є й *Zarrendorf* (*dorf* – нім. «село»), і це останнє таких укріплень не мало. Так само відомі *Roggentin* та *Roggow*, або *Dobbertin* та *Doberan*, *Parkentin* та *Parkow* [Несколько интересных... 2012]. З цього видно, що *-тин* або *-тин* у назви містечка чи міста не є випадковими, коли, як у випадку з топонімом *Zarryn*– завдяки закінченню *-тин* розрізняли укріплене місто і відкрите для нападів село з однаковою назвою.

Цьому припущенню було знайдено підтвердженн у спірній, але гідній увазі гіпотезі у галузі альтернативної історичної лінгвістики Валентина Стецюка. Він знайшов в Україні майже шістьсот топонімів, що можуть мати англосаксонське походження, і половина з них містить у собі кінцевий формант *-тин/-тин/-тен/-ден*. Ним робиться припущення, що *-тин* як частина складової назви має конкретне значення. Надалі цей автор зазначає, що «пошуки його першооснови були проведені в декількох мовах і найбільш слушним для топоніма виявилось д.-анг. *tun* “огорожа”, “поле”, “двір”, “дім”, “житло”, “село”, “місто” (суч. англ. *town* “місто”) [Стецюк]». За цим дослідником, з цього словотворення виникли такі урбаністичні топоніми, як Козятин, Кривотин, Правутин, Люботин. Назви населених пунктів з подібними формантами *тин/тин/тен/ден* часто зустрічаються в Центральній Європі та Великій Британії. Наводить цей автор і чисельні чеські топоніми з основою *тин*, такі як Тин над Бечевою, Тин над Влтавою, Тинечек, Тиніштько, Тиніште, Тинец (над Лабем і над Сазавою) [Стецюк]. В Україні, додам, окрім названих, є такі топоніми на *-тин*, як Літин, Пирятин, Гусятин та інші.

Розглянутий варіант іменування міста включено до назв амер. Елізабеттаун, півд.-афр. Кейптаун, столиці Сьєрра-Леоне Фрітауну тощо.

Burg. Це слово поєднує обидва значення концепту «місто» – і як *town*, і як *city*. Сходить воно до *borough* (боро) – «район, округ, містечко». Давньоанглійські *burg*, *burh* позначало або житло взагалі, або житло у межах укріпленої огорожі, протогерм. **burgs* – форт на пагорбі, фортецю, ст.-норв. *borg* – стіну, замок, ст.-нім. *burg*, *buruc* – укріплене містечко, цитадель, готс. *baurgs* – місто [Borough 2019]. У свою чергу, етимологи зводять ці слова до протоіндоєвропейського кореня **bhergh-* «високий» з дериватами, що відносяться до пагорбів, фортів на них, чи взагалі до укріплених висот [Bhergh- 2019]. Прикметно, що попри поширене значення укріпленого міста

у готській це слово мало сенс не просто міста, а громадянської спільноти (*civic community*).

Староанглійське *byrig* (байріг) збереглося у теперішніх назвах деяких англійських міст як *-bury* – і як власне *Bury* (Бері), так і, приміром, як *Бери-Сент-Едмундс* (*Bury St. Edmunds*). Міст, у складі назв яких присутнє *-burg* досить багато, достатньо назвати Страсбург чи (штучно запозичено) Оренбург. Власне *borough* присутнє у широковідомій через брендову марку сигарет назві старовинного англійського міста Марлборо (*Marlborough*). З *burgh* 'у як варіанту *borough* у шотландській та англійській у назвах міст Единбург (*Edinburgh*) та Пітсбург (*Pittsburgh*) *burgh* фігурує у сенсі «району».

Polis. Загальновизнаними значеннями слова *polis* є такі значення, як «цитадель», «форт», «місто», «місто-держава», «громада», «громадяни», і походить воно від протоіндоєвропейське **polh-* «цитадель» з первісною семантикою «замкнутий простір, часто на вершині пагорба». Власну етимологію слова *polis*, пов'язуючи його з протоіндоєвропейським коренем **k^wel* (з якого виводять також термін *культура*), пропонує Жан-Виктор Верне. За ним, корінь **k^wel* позначає те, навколо чого організована діяльність або місце, де людина живе. Як бачимо, з точки зору універсально-культурного підходу плекання життя слід класифікувати як культивуацію *вітальності*. Посилаючись на Фукідида (II, 15, 3), Ж.-В. Верне наполягає, що у того йшлося не про фортифікаційне укріплення, а про ту частину Аген, де мала місце найдавніша концентрація жителів, і в ті дні ті, хто йшов туди, говорив: «Я йду в місто» [Vernhes 2013]. Насправді, вже важко встановити, чи має давньогрецьке *polis* («громадянин») первісне значення «мешканець цитаделі», можливо, якщо судити за аналогією з *burg*, так і було, але, можливо, через те, що саме ці мешканці мали всю повноту політичних прав, їхнє іменування як *politis* визначило зміну значення терміну *polis* з «фортеці» на «місце, де сконцентровано все політичного життя».

Урбаністичними топонімами, що склалися за допомогою цього слова є, приміром, укр. Севастополь, Сімферополь, Бориспіль, Ямпіль, Томашпіль, грець. Александруполіс, итал. Неаполь, польск. Семіполь, амер. Індіанapolis та інші. Дериватами цього слова є такі слова, як *політика*, *політичний*, *поліція* тощо.

Civitas. Civitta. Citta. City. Латинське *civitas* із значенням «місто» [Civitas 2008] споріднене з *civilis* – «що має відношення до громадян, цивільного, усього ... політичного, правового, що стоїть на захисті приватних прав та власності громадян» [Civilis 2011]. Витоки *civitas* йдуть до *civis* «місцеве, корінне населення (native), городянин, громадянин». Протоіндоєвропейським коренем цього слова є **key-* «лягати в основу,

оселитися, дім, родина, любов, улюблений», споріднене з давн.-англ. *hiwan* – мн. «члени домогосподарства, челядь», тобто, «домашні».

Термін *civitas* фіксував належність до певної «спільної справи», до республіки (*res publica*), і людність цієї *res publica* розумілася як спільнота громадяни з повними політичними правами. У даному смислі *фізичне* місто, або *urbs*, мало суттєву відмінність від *політичного* міста, або *civitas*, хоча пізніше, за часів імперії, деякі міста почали включати *civitas* (згодом – *civita* або *civida*) у свої назви. Таким чином, *civitas* – це більшою мірою політико-правове, семіотичне, а не фізичне місто.

Цікаво, що подібний поділ на громадян та негромадян існував й у ранньомодерному Львові у XVI ст., мешканці якого поділялися на громадян (*cives*), котрих було вписано до реєстрів міського права та просто мешканців міста (*incolae*). Перші користувалися міськими привілеями, другі – ні. Останні постійно боролися за урівняння у правах з *cives*, особливо у сфері торгівлі. Належати до міських громадян українцям та євреям заважала їхня віра – адже, за магдебурзьким правом, громадянство могло бути надане лише католикам, коли представники «інших релігійно-етнічних груп не були повноправними міщанами» [Гуль 2019].

Вочевидь, такий поділ на громадян та негромадян сходить ще до давньогрецьких часів, де корінні мешканці міста мали політичні та громадянські права, визначені законами полісу, звідки походить *politis* – «громадянин». Але у давніх греків була ще одна назва міста – *astu* – «місто, його населена частина, не цитадель». Це слово походить від від протоеллінського **wastu*, з можливим зв'язком з санскритським *vacst* («будинок») та протоіндоевропейським джерелом **h²wostu*, з що, у свою чергу, бере початок з **h²wes* – «мешкати, жити» та **h²wostu* – «дім, будинок». З найменування міста *astu* виникло й слово *astos* із значенням, майже тотожним з *polites*, іноді з синонімічним вживанням як «громадянин, уродженець міста-полісу», але з однією суттєвою відмінністю – це був вільний громадянин, не раб, котрий, як іммігрант, метік, переселенець з іншого міста, мав, на відміну від *polites* 'а як корінного громадянина, лише громадянські, а не політичні права [Astos 2019].

Від *civitas* бере походження і англійське слово *city*. Вважається, що воно пов'язане із серед.-англ. *cite*, котре запозичене зі старо-франц. *cite*. У свою чергу, воно має своїм джерелом лат. *civitas* «громадянство, спільнота, місто із внутрішніми територіями». Це слово замінило традиційне ст.-англ. *burgh*, *borough* (*боро*) – «укріплене місто». Окрім того, слід сказати, що цілком природно латинське *civitas* дало через певні мовно-історичні трансформації ісп. *ciudad* (*сьюдад*), португ. *cidade* (*сідаджи*), каталанс. *ciutat* (*сйутат*), італ. *citta* (*чимма*) – «місто» тощо. Дериватами *civitas* є такі слова, як

цивілізація, цивільний, цивілізований тощо.

Серед сучасних міст, в назвах яких фігурує *civita* або *civida*, можна назвати італ. Чивіта ді Баньореджо, Чивітавекк'я, Чивідале-дель-Фриулі та інші, ісп. Сьюдад-Реаль тощо.

Висновки. Таким чином, розгляд етимонів концепту *місто* показав, що значну їхню частину складають слова, які позначали огорожене поселення, землю, що обробляється и засаджена деревами чи овочами, будинок, помешкання тощо. Інваріантом значень цих слів є значення місця, обмеженого по периметру певними штучними засобами – жердинами, парканом, стінами або іншими спорудами, і його величина може коливатися від площі господарської будівлі (хлів, будинок, двір) до пізніших значень як цілого міста, округи чи навіть держави, що отримала назву від свого головного міста. Семіологічні параметри міста прив'язувались також до змісту діяльності в його межах – це була діяльність, спрямована на забезпечення людей харчуванням. В універсально-культурному контексті тут мова йде про культивування *аліментарності*, і цей код специфікує *вітальний* аспект мешкання не тільки у забудованому місті, але й у його окрузі, котра разом з містом часто складала єдину адміністративну одиницю. Що стосується концепту *місто* як укріплення, фортеці, то тут у першу чергу мова йде про *агресивне* кодування, з боку місця – табуоване, коли його мешканці для відбиття збройних зовнішніх атак споруджують навколо міста захисні мури, котрі заважають нападникам його захопити. У старовинних коренях слів із значенням «місто» простежується й *еротичний* код у сенсі родинного життя у любові та взаємному піклуванні.

З суттєвою зміною змісту міського життя, коли воно набуло правових форм, зі слів із значенням *місто* виникли похідні слова, що позначали суб'єктів цих відносин: з рос. *города* походить «гражданин», у германських мовах з *burg* виникло «бюргер» з тим самим значенням, але раніше, у XVII ст. – у значенні «вільний міщанин», буквально – «мешканець фортеці». У наступному столітті виникає термін «буржуазія», спочатку у сенсі «група вільних людей французького міста» як «французький середній клас», котрий поширився і в інших країнах та став позначати певний соціальний клас. Джерелами цього слова було вже згадуване протоіндоевропейське *bhergh*, франкське **burg* «місто», похідне від нього ст.-франц. *burgeois* (*бурже*) та *bourgeois* (*буржуа*) «мешканець міста» (на відміну від селянина). Аналогічного походження й укр. *міщанин* та рос. *мещанин* – запозичено з польської *mieszczanin* «городянин» від *miasto*, звідси *міщанський*, спочатку «міський», польск. *mieszczanski*. Мешканець міста отримав найменування за аналогією з іншими мовами – містянин, але це слово не отримало значення «громадянин». Втім, цей процес не був прямолінійним – як вже зазначалось,

у готів слово, похідне від кореня **bhergh*- разом із значенням укріпленого міста вже позначало громадянську спільноту, що можна пояснити римських впливом, оскільки до готів, що були сусідами Риму і часто перебували у нього на військовій службі, застосовувалось такі ж закони, як і до римлян у межах загального права (*jus commune*), а едикти Теодеріха прямо ґрунтувалися на римському праві. Римлянин, що переїжджав до іншого міста, переставав бути *cives* і набував статусу *incola* («житель»), але готи у Римі не могли набути й такого статусу, не кажучи вже про *cives*, і цілком можливо, що вони, за прикладом римлян, застосовували у себе аналогічний з *cives* статус для повноправосуб'єктних мешканців власних міст.

Але у цілому слова із значенням *громадянин* у політичному сенсі були дериватом слів із значенням *мешканець (укріпленого) міста*. Особливості формування цих слів полягають у тому, що вони утворюються на підставі слів із значенням «місто» начебто за аналогією з утворенням слів *громадянин* у давньогрецькій та латинській мовах. Насправді це не так, *civitas* – «місто» походить з *civis* – «громадянин». Річ у тім, що у давньогрецькій та латині існував термін, що позначав місто як фізичний об'єкт – *urbs*. *Civitas* хоча і позначало «місто», але не у фізичному сенсі як сукупності будівель на обвалованій території, а як політико-правову комунікативну віртуальну систему, коли можна було бути мешканцем *urbs*'а, але не належати до *civitas*, тобто, не належати до класу *cives*, або *civis* (класу патрициїв та знатних плебеїв) з найбільшими майновими та політичними правами, тобто, можна було бути (рос.) *горожанином*, але не бути (рос.) *гражданином*.

Список використаної літератури

- Гуль, О. (2019) «Чужі у своєму місті»: протистояння національних громад Львова у XVI ст., в: *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. № 26. Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/gul-lviv-medieval>.
- Місто (1989), в: *Етимологічний словник української мови*, у 7 т., т. 3, Київ: Наукова думка, 552 р.
- Несколько интересных южно-балтийских топонимов (2012). Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <https://nap1000.livejournal.com/35421.html>
- Стецюк, В. *Давня англосаксонська топонімія у континентальній Європі*. Дата звернення: 01.04.19. Режим доступу: <https://www.vstetsyuk.name/uk/Topo/Eng.html>.
- Astos (2019) *Wiktionary. The free Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: https://en.wiktionary.org/wiki/%E1%BC%80%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%82#Ancient_Greek

- Bhergh-* (2019) *Online Etymological Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: https://www.etymonline.com/word/*bhergh-
- Borough* (2019) *Online Etymological Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.etymonline.com/word/borough>
- Civilis* (2011) *Charlton T. Lewis, Charles Short. (1879) A Latin Dictionary Oxford: Clarendon Press*. Retrieved April 1, 2019 from: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aalphabetic+letter%3DC%3Aentry+group%3D51%3Aentry%3DCivilis1>.
- Civitas* (2008), *Wiktionary as Linguistic Linked Open*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://ru.glosbe.com/la/ru/civitas>.
- Hortos* (2019) *Wiktionary. The free Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://en.wiktionary.org/wiki/%CF%87%CF%8C%CF%81%CF%84%CE%BF%CF%82>.
- Town* (2019) *Online Etymological Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.etymonline.com/search?page=1&q=town>
- Urbs* (2011) *Charlton T. Lewis, Charles Short. (1879) A Latin Dictionary Oxford: Clarendon Press*. Retrieved April 1, 2019 from: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=urbs>
- Vaan de, Michiel. (2008) *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, V. 7. Leiden-Boston, 825 p. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Etymological%20dictionary%20of%20Lat%20%20de%20Vaan,%20>
- Vernhes, J.-V. (2013) *Une etymologie (heretique?) pour polis*, in *Connaissance Hellenique*. Retrieved April 1, 2019 from <https://ch.hypotheses.org/556>

Александр Кириллюк

СОЦИАЛЬНЫЕ И УНИВЕРСАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЭТИМОНЫ И ДЕРИВАТЫ КОНЦЕПТА «ГОРОД» В ЯЗЫКАХ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ СЕМЬИ

Этимология «города» восходит к словам со значением «ограда», позднее – «укрепленное поселение, крепость». Дериватами этих слов стали термины, обозначающие жителей этого поселения (мещанин, горожанин, бюргер), которые с развитием политической жизни приобрели социально-классовое значение (мещанское сословие, гражданин, буржуа). В отличие от этого латинское *civitas* (город) возникло противоположным образом, являясь дериватом слова *cives* (граждане с наиболее полными политическими правами). Таким образом, в

результате исследования выяснено, что сначала ключевым признаком города считалось то, что он является укрепленным поселением, а потом – что он представляет собой средоточие политико-правовой жизни общества с его лидирующей ролью в развитии государства по сравнению с селом. В отличие от них в украинском сообществе центр правового регулирования был сосредоточен в селе (общее право). Поэтому украинское «місянин» так не получило значение рос. «гражданин». Его соответствием стало «громадянин» как представителя «громади», сообщества типа *Gemeinschaft*.

Ключевые слова: этимология, универсалии культуры, урбанистика, место, город, *Stadt*, town, burg, urbs, polis, civitas.

Olexander Kyrylyuk

SOCIAL AND UNIVERSAL CULTURAL ETYMONS AND DERIVATIVES OF THE CONCEPT «TOWN»-«CITY» IN THE LANGUAGES OF THE INDO-EUROPEAN FAMILY

The etymology of the words “місто, город, Stadt, town, burg, urbs, polis” and “civitas” is considered in the article. All of them, except last, have proto-Indo-European etymological roots, which means “fence, enclosure, fortified settlement”, as well as “houses, courtyards, farm and family life in this settlement” or “culture” in general. Accordingly, cultural universalias are also reflected in the sense that were associated with the city. We may see the vital (life) universalias in the sense that fixed the economic and family life. Category «life» here was codified by the nutritional (alimentary) code as joint cooking, and by the reproductive (erotic) code as family life with mutual love. The mortal (death) cultural category is denied (tabooed) by the fortification walls of the city, which at the first time were considered such its main feature. Derivatives of some of these words (місто, город, burg) became the words, which were denoting the inhabitants of these fortress cities (місянин, горожанин – «city dweller», burghers). With the development of the socio-political system, these words acquired a class meaning (ukr. міщанин as “urban social class”; rus. гражданин as “citizen, civilian, voter, individual” or “a legal entity of the state”; bourgeoisie). So, at first the most important feature of the city were a defensive walls, then – that it is a closed place for dwelling, and later – that it is a communicative political community of citizens. In this way, words denoting a particular class became etymons for words that began to designate the city as a political communication system. In contrast, civitas was formed as semiotic term, originating from the naming of cives (citizen) of the physical city (urbs), who enjoyed the most political

rights. In turn, the derivatives of these words were the words civilization, civil etc. Thus, in one case the word «citizen» was formed from the word «city», in the other case the word «city» was formed from the word «citizen». Thus, the study found that at first the key feature of the city was that it was a fortified settlement, and then that it was the center of the political and legal life of society with its leading role in the development of the state compared to the village in most cases. On the contrary, in the Ukrainian community, the center of legal regulation was concentrated in the village (common law), while the cities were populated mainly by colonialist. That is why ukr. «mistsyanin» (city dweller) did not get the value of a citizen. An analogue of the word «citizen» has become the ukr. word «hromadjanyn» as a representative of a rural common (Hromada), community of *Gemeinschaft* type.

Keywords: etymology, universalias of cultures, urban studies, place, city, *Stadt*, town, burg, urbs, polis, civitas.

References

- Gul, O. (2019) «Chuzhi u svojemu misti»: protystoyannya nacionalnyh gromad Lvova u XVI st. [Aliens in Their Own City: Confrontation of Lviv National Communities in the 16th Century], in: *Ukrayina moderna. Mizhnarodnyj intelektualnyj chasopys*, # 26. Retrieved April 1, 2019 from: <http://uamoderna.com/md/gul-lviv-medieval>.
- Misto (1989), in: *Etymologichnyj slovník ukrajinskoyi movy* [City. Etymological dictionary of Ukrainian], v 7 t., t. 3, Kyiv: Nauk. dumka, 552 p.
- Neskolko interesnykh yuzhno-baltyjskikh toponymov (2012) [Some interesting South Baltic place names] Retrieved April 1, 2019 from: <https://nap1000.livejournal.com/35421.html>
- Stecyuk, V. (2019) *Davnja anglosaksonska toponimiya u kontynentalnij Evropi* [Ancient Anglo-Saxon Toponymy in Continental Europe]. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.vstetsyuk.name/uk/Topo/Eng.html>.
- Astos (2019), in: *Wiktionary. The free Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: https://en.wiktionary.org/wiki/%E1%BC%80%CF%83%CF%84%CF%8C%CF%82#Ancient_Greek
- Bhergh- (2019), in: *Online Etymological Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: https://www.etymonline.com/word/*bhergh-
- Borough (2019), in: *Online Etymological Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.etymonline.com/word/borough>
- Civilis (2011), in: Charlton T. Lewis, Charles Short. (1879) *A Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press. Retrieved April 1, 2019 from:

- text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aalphabetic+letter%3Dc%3Aentry+group%3D51%3Aentry%3Dcivilis1.
- Civitas (2008), in: *Wiktionary as Linguistic Linked Open*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://ru.glosbe.com/la/ru/civitas>.
- Hortos (2019), in: *Wiktionary. The free Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://en.wiktionary.org/wiki/%CF%87%CF%8C%CF%81%CF%84%CE%BF%CF%82>.
- Town (2019) *Online Etymological Dictionary*. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.etymonline.com/search?page=1&q=town>
- Urbs (2011) Charlton T. Lewis, Charles Short. (1879) *A Latin Dictionary Oxford*: Clarendon Press. Retrieved April 1, 2019 from: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=urbs>
- Vaan de, Michiel. (2008) *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, V. 7. Leiden-Boston, 825 p. Retrieved April 1, 2019 from: <https://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Etymological%20dictionary%20of%20Lat%20%20de%20Vaan,%20>
- Vernhes, J.-V. (2013) *Une étymologie (herétique?) pour polis*, in *Connaissance Hellenique*. Retrieved April 1, 2019 from <https://ch.hypotheses.org/556>

Стаття надійшла до редакції 19.04.2019
Стаття прийнята 19.05.2019

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188617](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188617)

УДК 101.2:101.8:111/11

Татьяна Суходуб

«ТОРОС» КАК ПРЕДМЕТ И ПРОБЛЕМА ФИЛОСОФСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена анализу «места» (гр. topos) как понятия и как социокультурного феномена. Цель исследования – выявить особенности топологической рефлексии в философии. Основное внимание уделено вопросам связи мысли и места, интерпретации смыслов «ландшафтного мышления».

Ключевые слова: «topos» как понятие и феномен, топологическая рефлексия, ландшафт, ландшафтное мышление, место как дом человека.

Философский интерес к «городу» как предмету исследования, что наблюдается и в Украине [Малахов, Суходуб 2006; *Образ міста...* 2005], закономерно актуализирует вопрос о понятийном аппарате и методологии такого анализа. На наш взгляд, ключевым понятием «городоведческих» философско-антропологических размышлений всё чаще выступает «topos» (с гр. место, местность). Причём, к нему апеллируют независимо от контекста анализа. Речь может идти как о теоретических подходах к городу как социокультурному феномену, возникшему и меняющему свой облик на определённых этапах истории [*Город в...* 2001], так и о созданной городом мифологии (к примеру, Парижем [Кайуа 2003: 120–133]) или же исследовательский интерес будет направлен на современные практики освоения городского пространства. Понятно, что разнообразие толкований понятия «место» («topos») задаёт ему всё более широкое логическое содержание, где «город» выступает лишь одним из возможных социально-пространственных измерений человеческого бытия. Методологической основой топологической рефлексии является «ландшафтное» мышление, позволяющее раскрыть характерные черты и такого «места на земле» как «город». Цель статьи – показав истоки и смыслы ландшафтного мышления, выявить особенности топологической проблематики в философском дискурсе.

Автор уже обращался к теме ландшафта и связанного с ним типа мышления [*Образ міста...* 2005: 5–15; Хайдеггер 2003: 21 и др.], поэтому вначале позволим себе обобщённо представить эти исследования. Под «ландшафтным» мышлением понимается рефлексия, направленная на раскрытие смыслов того или иного «места» как определённой социокультурной среды, как феномена, рождающегося присутствием человека, и одновременно как интеллектуального процесса, направленного на самоанализ, понимание собственных чувств и мыслей человека,